

Evoluția lumii religioase

În confruntarea sa cu istoria, lumea religioasă, cea catolică îndeosebi, a cunoscut o evoluție remarcabilă care a contribuit la impunerea viziunii științifice a istoricilor. Din acest punct de vedere, se poate spune că secolul XX nu a avut un debut foarte bun, din cauza crizei moderniste. Mișcarea modernistă considera că Scripturile trebuiau supuse criticii științifice. Blamarea acestei mișcări de către Papa Pius al X-lea, în enciclica *Pascendi* din 1907, ilustrează daunele pe care le pot provoca scepticismul și riscul de condamnare, nu doar asupra cercetărilor care țin de latura spirituală, precum exegeza biblică, filosofia și teologia, dar și asupra cercetării istorice, care are nevoie de libertate pentru a se dezvolta.

Este un lucru cunoscut că monseniorul Louis Duchesne, care a aplicat o metodă riguroasă pentru a înlătura din istoria primelor dieceze franceze miturile fundamentale, dar fanteziste, a fost suspectat de modernism și a fost la un pas să fie condamnat. Ulterior, mare parte dintre istoricii catolici, mai ales clerici, dar și laici, și-au impus o formă de autocenzură, alegând să nu mai cerceteze anumite teorii, mai ales cele care priveau dogmele, credințele, ritualurile. La mijlocul secolului XX, existau încă secțiuni pe care catolicii nu aveau voie să le cerceteze, precum aceea a Apocalipsei. Căci dacă miturile popoarelor arhaice se dovedesc a fi o invenție, o explicație, o ipoteză a tribului, a clanului, misterele creștine sunt dictate de Dumnezeu omului, care le traduce în limba lui.

Pe de altă parte, Conciliul Vatican II a marcat un moment de deschidere și de eliberare atât în ceea ce privește metodele, cât și referitor la alegerea temelor studiate și la deschiderea ecumenică, fără a neglija noua poziție a laicilor din cadrul Bisericii, atât ca subiecți de cercetare istorică, cât și ca autori ai istoriei, în contextul dezvoltării, mai ales sub influența lui Jacques Maritain, a unei autentice teologii a laicității. Această evoluție a Bisericii catolice a avut impact asupra activității istoricilor cu atât mai mult cu cât mare parte dintre aceștia aparțineau acestei confesiuni.

Drept dovadă stă o lucrare importantă, dar care a trecut aproape neobservată, coordonată de Jean Delumeau, o colecție de eseuri cu titlul *Istoricul și credința*. Autorii,

douăzeci și patru la număr, se chestionau cu privire la raportul lor cu credința, locul acesteia în demersul lor istoric, legătura dintre „adevărul istoric și adevărul credinței” (Nicole Lemaître) și considerau necesar „să dea prioritate istoricității creștinismului” conform expresiei lui Claude Prudhomme.

Noua Istorie a Bisericii a răspuns în timpul Conciliului cu aceeași deschidere caracteristică: Canonul Aubert s-a conformat, precum reiese din reflecțiile sale din Introducerea generală la lucrarea „Biserica, poporul lui Dumnezeu”, abordând istoria acesteia dintr-o perspectivă ecumenică. Scrierile sale pot părea astăzi depășite, în special pentru tinerii cercetători, dar cu toate acestea, teoriile lansate erau complexe: „Biserica este Poporul lui Dumnezeu. Această imagine biblică [...] sugerează că umanitatea reînnoită nu este doar o masă de oameni, ci că este grupată și restructurată în jurul autorităților responsabile de destinele comunității. Rolul ierarhiei ecleziastice, la toate nivelurile, [...] are importanța sa pe care istoricii nu o pot neglija [...]”.

Totodată, această imagine a poporului lui Dumnezeu, care evocă natura structurată și ierarhizată a Bisericii, evidențiază că un popor nu se identifică cu conducătorii săi iar Biserica nu se reduce la ierarhia sa. O Istorie a Bisericii care s-ar limita la descrierea activității papilor și a episcopilor, cum s-a întâmplat deseori în trecut, nu ar relatea cu adevărat istoria „poporului lui Dumnezeu”. Nu este suficient ca lucrarea să trateze pe larg activitatea clerului diecezan, ci este necesar să se intereseze într-o mare măsură și de credincioșii săi, acești laici a căror denumire provine din termenul grec *laos*, care înseamnă popor. Credincioșii constituie partea cea mai numeroasă a Bisericii și au avut deseori un rol activ în istoria acesteia. O Istorie a Bisericii care nu le-ar acorda importanța cuvenită, nu ar reda o istorie autentică.

Recenta Istorie a Creștinismului, prin abordarea sa dintr-o perspectivă dublă, ecumenică și internațională, a dezvoltat aceste perspective, demonstrând că subscrie ideilor Conciliului.

La rândul lor, papii au oferit o viziune nouă asupra istoriei. Aducând un omagiu Monseniorului Duchesne, pe care îl definea drept un „artist al narațiunii istorice”, cu ocazia Colocviului Istoric organizat de Școala Franceză de la Roma, în 1973, Papa Paul al VI-lea, din postura de istoric, oferea următoarea definiție:

„Astfel, identificând cu exactitate omul, artizanul istoriei, evidențiind personalitatea sa, care este aceea a unui om liber și prin urmare, imprevizibil, plin de surprize, cu o multitudine de revelații izvorâte din spiritul uman, credem că în acestea constă valoarea unui istoric autentic. Istoricul merită să primească admirație și aprecieri doar dacă, printr-o descriere clară și precisă, știe să scoată în evidență omul, protagonistul scenei istorice pe care o descrie și dacă lasă să se întrevadă mai puțin elementul creator, personalitatea care-și exercită libertatea în mod responsabil. Se pare că acesta este secretul interesului și al meritului unui istoric: să știe să includă în cadrul unor evenimente de mult apuse, pe care le descrie cu acuratețe, ceea ce a creat geniul omului”.

Dar analiza făcută de Paul al VI-lea a fost înainte de toate una literară. Nu acesta a fost și cazul Papei Ioan Paul al II-lea care vedea într-o istorie elaborată într-un mod științific, deschisă către interdisciplinaritate, un mod fundamental de cunoaștere, bazat pe reflecție și acțiune: „Această memorie istorică este indispensabilă pentru a pune bazele perspectivei culturale a Europei de astăzi și de mâine”, afirma papa. Este cunoscută atenția pe care o acorda comemorărilor, aniversărilor, considerate ocazii pentru a evoca istoria Bisericii. Din treizeci și nouă de Scrisori Apostolice, treisprezece au fost în scopul comemorării unor evenimente istorice, fie că a fost vorba de împlinirea a cincizeci de ani de la începutul celui de Al Doilea Război Mondial, centenarul operei Sfântului Apostol Petru, al patrulea centenar al Uniunii de la Brest, 1700 de ani de la creștinarea poporului armean sau a patruzecia aniversare a Constituției conciliare Sacrosanctum Concilium.

Încă de la începutul pontificatului său, papa a dorit să reia „cazul Galileo Galilei”. Într-un discurs adresat Academiei Pontificale de Științe, la 10 noiembrie 1979, papa amintea cât a avut de suferit Galilei din cauza Bisericii și își exprima dorința ca „teologii, oamenii de știință și istoricii, animați de un spirit autentic de cooperare, prin aprofundarea cercetării cazului Galilei și prin recunoașterea nedreptăților, indiferent de care parte au fost făcute, să îndepărteze ideea că această chestiune, chiar și în prezent, împiedică o colaborare fructuoasă între știință și credință, între Biserică și lume”.

Metoda papei Ioan Paul al II-lea se contura în felul următor: a face apel la experții din diferite domenii pentru a clarifica un subiect complex și delicat pentru imaginea Bisericii. A fost constituită o Comisie specială, divizată în patru grupuri de lucru, care și-a predat raportul de activitate la 31 octombrie 1992. În 1999, pentru a marca bicentenarul

morții papei Pius al VI-lea, închis la Valencia de trupele franceze la 29 august 1799, Papa declara: „Această pagină din istoria Bisericii și din istoria Franței este un izvor de învățăminte”, și făcea o serie de observații privind libertatea religioasă și drepturile omului.

Jubileul Anului 2000 a reprezentat pentru papa Ioan Paul al II-lea o oportunitate de revenire la istoria Bisericii și de aprofundare a propriilor reflecții privind cercetarea istorică. O serie de trei simpozioane cu teme deosebit de controversate pentru Biserică, oferă o imagine mai clară asupra modului de gândire și a așteptărilor papei. Este vorba despre Simpozionul Comisiei Pontificale pentru America Latină, din 11-14 mai 1992, cu tema „Istoria evanghelizării Americii. Traectoria, identitatea și speranța unui continent”, Simpozionul Comisiei istorice și teologice a Comitetului Central al Marelui Jubileu, privind Inchiziția, 28-31 octombrie 1998 și Conferința internațională din 16 și 17 decembrie 1999, dedicată lui Jan Hus.

Cele trei discursuri susținute de Papa în timpul acestor reuniuni internaționale oferă indicii importante în ceea ce privește gândirea lui Ioan Paul al II-lea în materie de cercetare istorică. El insistă asupra a trei elemente importante în viziunea sa: istoricul trebuie să țină cont de complexitatea istoriei pentru a se apropia de adevăr, trebuie să lucreze cu rigoare și seriozitate și are o misiune de îndeplinit. Aceasta constă în redarea cât mai exactă a faptelor, indispensabilă atât pentru persoane, cât și pentru societăți, deoarece, precum papa afirma la Simpozionul pe tema Inchiziției, societățile nu devin pe deplin conștiente de valoarea lor până când nu învață să-și accepte trecutul.”

Această cunoaștere este indispensabilă și pentru teologi, respectiv pentru Magisteriul pontifical care, datorită științei istorice, a adăugat papa „va fi pus în situația de a emite o judecată obiectivă”. Istoricii vor trebui să contribuie la procesul de elaborare a poziției adoptate de Magisteriu. Nu le cere să emită „o judecată de natură etică” pentru că ar însemna să iasă din domeniul lor de competență, ci să scoată la suprafață „adevărul faptelor”: o bună cunoaștere a trecutului permite o viziune mai largă și o eliberare de greșelile trecutului. Prin historicizarea trecutului, învățăm să înțelegem fără să acuzăm, reușind astfel să construim un viitor comun.

Intervenția papei Ioan Paul al II-lea a fost una limitată, într-o oarecare măsură, dar nu poate fi contestat faptul că pontificatul său a marcat o schimbare de mentalitate și a

determinat o creștere a încrederii în cercetarea istorică. Suveranul pontif părea să fi înțeles bine constrângerile și exigențele cercetării în istorie, în special în istoria religioasă: Constrângerea rigorii, deschiderea către alte discipline și nu în ultimul rând, condiția libertății. Papa a urmărit îndeaproape evoluția metodologică din decursul secolului XX. Cu toate acestea, este dificil de măsurat impactul intervențiilor sale și de a avea o viziune generală asupra lucrurilor, dar trebuie remarcat faptul că între 1978 și 2005 am asistat la o adevărată liberalizare în numeroase dieceze, în Congregațiile religioase, în mișcările laicilor și la nivelul Conferințelor Episcopale.

E greu de contorizat numărul cercetărilor efectuate în arhivele instituțiilor religioase de-a lungul timpului, dar decizia luată în Franța de cardinalul Albert Decourtray, arhiepiscop de Lyon, de a deschide arhivele diecezei de Lyon unei Comisii de istorici pentru a clarifica cazul lui Paul Touvier, un colaborator acuzat de crime împotriva umanității, care ar fi beneficiat de sprijin din partea unor membri ai Bisericii Catolice, este reprezentativă pentru schimbarea care s-a produs. Din perspectiva arhiepiscopului, era vorba de „a respecta adevărul istoric în scopul de a extrage învățăminte pentru viitorul de care suntem responsabili”. Biserica nu mai este lumea secretelor pe care René Rémond o denunța încă din 1972. Totuși, evoluția cercetării istorice este influențată atât din punct de vedere al orientării, cât și al metodelor, de evoluția culturală și politică a societății.

Influența evoluției culturale și politice

Studiind reflecțiile istoricilor religioși privind raportul lor cu credința, Jean Delumeau făcea două observații majore:

- În pofida sau din cauza decreștinării actuale, istoria religioasă în accepțiunea sa cea mai largă este în prezent în plină dezvoltare în Franța și constituie un sector de cercetare avansată.
- În cazul creștinismului, laicii au înlocuit aproape total clericii în domeniul cercetării istorice. Și chiar dacă aceștia aparțin unei confesiuni creștine, își desfășoară cercetările și își publică rezultatele în mod independent și fără niciun spirit apologetic.

Se pot remarca unele fapte sau evoluții notabile de-a lungul secolului XX, care sprijină această dublă observație a istoricului. Ar fi de subliniat importanța a trei evenimente și a două evoluții.

Holocaustul face trimitere la istoria relațiilor dintre Biserică și Sinagogă, la sugestia lui Jules Isaac și la cercetarea originilor antisemitismului dintr-o nouă perspectivă. Cum au fost posibile atâtea crime? De ce Auschwitz? Istoricii au inițiat anumite cercetări pentru a încerca să înțeleagă, referitor la mentalitățile religioase, raportul dintre religii, teologiile, cauzele care au stat la baza acestor evenimente; fără a fi exhaustivi, ne putem gândi la Pierre Sorlin, François Delpech, Pierre Pierrard. Este necesară reanalizarea unor chestiuni precum antisemitismul creștin, cazul Dreyfus, Papa Pius al XII-lea și Al Doilea Război Mondial.

Un alt fapt: decolonizarea, capitol important din istoria misiunilor, un sector dinamic al istoriei religioase și care se afirmă din ce în ce mai mult drept o istorie ecumenică, precum a conceput-o Jacques Gadille prin înființarea Centrului de Cercetări și Schimburi privind Răspândirea și Inculturarea Creștinismului (CRE-DIC). Raportul între misiune și colonizare, apariția unor Biserici locale, formarea unui cler indigen, chestiunea aculturației și cea a inculturării reprezintă doar câteva dintre efectele produse de procesul decolonizării. Misiologia a devenit un domeniu de cercetare deosebit de promițător.

Răspândire și aculturație

Al treilea eveniment cheie, prăbușirea regimurilor comuniste din Europa face trimitere la istoria creștinismului din continentul european, originile sale creștine, rolul creștinilor în construcția unei Europei unite după cel de-al Doilea Război Mondial, locul Bisericilor în noua Europă, dar și persecuțiile religioase.

Mai mult decât atât, cercetarea istorică se face în cadrul unei societăți care n-a încetat să se secularizeze de-a lungul anilor, să izoleze din ce în ce mai mult sacralul, să-l separe de sfera publică pentru a-l limita la viața privată, în intimitatea personală. Se poate observa că problematica nu suscită un interes foarte mare din partea societății civile, a mass-mediei și a cercetătorilor față de istoria religioasă și de libertatea cercetării în raport

cu instituțiile ecleziale care însoțesc mișcarea de secularizare. Se ivesc totuși două probleme:

Pe de o parte cea a decăderii religioase a societății contemporane, care marchează un adevărat clivaj cultural într-o mare parte a Europei, având un efect paradoxal de generare de întrebări pe teme religioase și de deschidere a unei veritabile dezbateri asupra necesității educației religioase în colegii și licee. În Franța, filosoful Régis Debray a trimis un raport cu privire la acest subiect ministrului Educației Naționale în 2002, care a iscat o mare controversă și a condus la înființarea Institutului European de Științe Religioase. Pe de altă parte, există un risc de efect invers, și anume: Schimbarea climatului religios, după mai bine de un deceniu, complică dilema simpatie-distanță într-o manieră dublă. Scăderea importanței culturii religioase pentru generațiile tinere, prin declinul catehezei, face ca numai studenții motivați și pasionați de domeniu să se angajeze într-o cercetare pe acest subiect; există un risc deloc neglijabil de secularizare a istoriei religioase în general, dar mai ales a celei contemporane. Disciplina riscă să-și piardă creditele universitare în ceea ce ar putea fi o regresie metodologică.

Fenomenul însă este multiplu, căci în același timp se poate observa cum tinerii cercetători se îndreaptă către istoria religioasă, neavând niciun bagaj personal religios, dar sunt conștienți de importanța abordării religioase în istoria omenirii și de rolul religiilor în evoluția societăților, dorind să cerceteze acest domeniu, deși ar fi putut foarte bine să aleagă să facă cercetări despre un partid politic sau despre problematice economice sau sociale, având responsabilitatea să dobândească cultura și vocabularul necesar pentru a înțelege. Fenomenul este interesant: chestiunea religioasă a devenit un obiect al istoriei precum multe altele.

O altă schimbare profundă este apariția în Europa a unei societăți multiculturale și multiconfesionale, care ridică mai mult ca oricând probleme privind spațiile religioase, granițele între religii și State, pacea socială și religioasă. Epoca noastră a fost marcată de două procese, care nu sunt doar contradictorii, dar și izolate unul de celălalt, ceea ce duce la un impas. Unul este procesul de globalizare, celălalt este o cercetare axată pe identitate și diferență.

Această observație se aplică unei Europe care experimentează o nouă experiență istorică de pluralism religios și cultural. Marea provocare din prezent este de a trăi în

diversitate și de a accepta diferențele existente, fiind nevoie de un spirit crescut de adaptare la nou. Pentru creștini, se traduce prin a accepta alte religii; pentru musulmani, provocarea este de a trăi Islamul într-un stat musulman, dar într-un context democratic și laic.

Realitatea este că, în special în Europa Occidentală, suntem integrați într-o lume pluralistă din punct de vedere religios și etnic. În ciuda teribilelor purificări etnice, secolul XXI va fi un secol de coabitare între populații de identități etnico-religioase diferite.

În acest context de pluralism, în care înțelegerea chestiunilor religioase devine o problemă majoră a vieții sociale, istoria religioasă devine de asemenea o provocare și o necesitate. S-a putut observa în Franța, importanța conferită comemorării centenarului de separație dintre Biserică și Stat, ceea ce a dus la o multitudine de publicații istorice, juridice, filosofice privind laicitatea și locul religiei în societate și în spațiile publice.

Între înțelegerea lumii și formarea culturală, responsabilitatea socială a istoricilor, îndeosebi cea a istoricilor religioși este fundamentală, pentru că oferă șansa de a lucra într-o disciplină deschisă și globală, care tratează omul în toată complexitatea sa. Prin cunoașterea faptelor și a mentalităților stabilite în mod științific și fără spirit apologetic, în toate dimensiunile lor istorice, provocarea este de a pregăti un cetățean liber și capabil de dialog, făcând accesibile pentru acesta moștenirile religioase ale umanității. Ce poate reprezenta o apărare mai bună împotriva fricii și a fanatismului care par să pună stăpânire pe societatea noastră?¹

---

¹O bună sinteză a prezentării evoluției istoriei religioase și a istoriei Bisericii se poate citi în: *RHE, Deux mille ans d'histoire de l'Église: bilan et perspectives historiographiques. N° spécial publié à l'occasion du Centenaire de la Revue*. 95: 3 (2000) 757-781. Aceste pagini reprezintă o prelucrare a studiului menționat aici.